

ХВЕДІР ВОВК (1847 – 1918)

Протягом тривалого часу наукова спадщина видатного українського антрополога, етнографа, археолога і літературного критика, широкого патріота України Хведора Вовка замовчувалася, а нерідко, і грубо фальсифікувалася. Офіційна радянська історіографія несправедливо вважала його одним з ідеологів "українського буржуазного націоналізму" і засновником расової теорії. Нерідко можна були прочитати про паралелі між науковими працями Х.Ф.Вовка і ідеологів німецького фашизму. Правда, радянські історики враховували той факт, що Хведір Вовк "із своїх антинаукових положень...ще не робив расистських висновків, проте його дослідження давали для цього матеріал" (Возняк С.М. У боротьбі за дружбу народів: Проблема нації і національних відносин в ідеології української революційної демократії останньої чверті XIX – початку XX ст.) Далі вищеназваний вчений твердив, що "антропологічні дослідження радянських вчених давно відкинули вигадки про антропологічну відособленість українського народу від російського і білоруського...Антропологічні матеріали підтверджують спільність трьох східнослов'янських народів і походження їх від єдиного кореня – давньоруської народності" (Названа праця.–Львів, 1981.–С.28).

Ким же насправді був Хведір Вовк і якими були його науково-світоглядні погляди? Хведір Вовк народився 1847 р. в селі Крячківцях Пирятинського повіту Полтавської губернії в родині, що брала свій початок з козацьких часів. Після закінчення Ніжинської гімназії, поступив до Новоросійського університету в Одесі, а незабаром перевівся на природниче відділення Київського університету. Саме тоді в Києві виникає "Громада", ініціаторами утворення якої стали М.Драгоманов і В.Антонович. Активну участь в ній бере і Федір Вовк. Один з його біографів писав: "Саме в той час припадає активна участь Вовка в діяльності Київської Громади...Він брав участь в організації недільних

шкіл, виданні літератури українською мовою, збиранні етнографічних матеріалів. У 1874-1876 рр. він обіймав посаду помічника ревізора губернського секретаря в канцелярії Київської контрольної палати, водночас багато сил віддавав роботі в Південно-Західному відділі Російського географічного товариства як його засновник і дійсний член. У 1874 р. він виступив на III Археологічному з'їзді, в організації якого взяв безпосередню участь, з повідомленням про український орнамент - першою українською мистецтвознавчою працею у цій галузі" (Іванченко Юрій. Видатний вчений і патріот України// Вовк Хведір. Студії з української етнографії та антропології.-К.:Мистецтво,1995.-С.3-6).

На середину 70-х років минулого століття припадає праця Х.Вовка над написанням важливого наукового проекту з етнографії "Програма Південно-Західного відділу Російського географічного товариства для збирання відомостей з етнографії". Фактично, ця "Програма" і поклала початок серії фундаментальних праць з української етнографії, до яких можна справедливо віднести також праці самого Хфедора Вовка.

Після арешту та ізоляції ряду членів Київської Громади, Х.Вовк змушений був нелегально залишити Київ і покинути терени України. Подорожуючи по Європі, він відвідав Софію, Відень, Рим, Неаполь, Флоренцію, Берн, Женеву, Царіх, Париж. І так продовжувалося до 1903 р., коли Х.Вовку пощастило відвідати Україну. На той час його ім'я було добре відоме у всьому світі. Його перу належали праці "Задунайська Січ за місцевими спогадами та оповіданнями" (Киевская старина.-1883.-Т.І-У), "Економічні та етнографічні замітки про Болгарів" (Русская мысль.-1885), "Російські колонії в Добруджі" (Киевская старина.-1889.-Т.І-3). У 1892 р. у Парижі вийшла фундаментальна праця Вовка "Шлюбний ритуал та обряди на Україні", яка принесла вченому світову славу. У 1899 р. Х.Вовка обирають членом Наукового товариства імені Т.Шевченка, в якому він очолює етнографічну комісію. У 1905 р. Вовк успішно захис-

тив в Парижі докторську дисертацію "Скелетні видозміни ступнів у приматів і в людських расах".

По приїзді до Львова у 1903 р., Х.Вовк активно включився у наукове життя цього міста. Він працює редактором журналу "Антропологія" (за період з 1899 по 1905 рр.) вийшло сім чисел журналу. З січня 1906 р. Х.Вовк переїжджає до Петербурга, де читає лекції з антропології у Вищій школі П.Ф. Лесгафта, а з 20 лютого 1907 р. – у Петербурзькому університеті. Цей період життя і діяльності Х.Вовка був присвячений етнографічним дослідженням Чернігівської, Волинської, Херсонської губерній, Кубані та Таманського півострова. Він повністю віддавав себе улюбленій роботі. "З розкопок було брато все, – писав Л.Чикаленко, – навіть те, що тепер при сучасному стані науки не має видимого значіння, але далі може його мати... Коли під час розкопок виникали проблеми, то робилося все, аби їх вирішити, а різні ненаукові здогадки керівник експедиції відкидав з характерним для нього гумором, а то й з непохитною суворістю. Цікавою рисою педагогічних методів Вовка було те, що він дуже швидко пускав своїх учнів до самої відповідальної праці... Бути його учнем – це багато значило. Це значило бути і співробітником, і молодшим товаришем, з яким обмірковуються не тільки дрібні поточні питання, але який в широких загальних питаннях наукового значіння та в розробці питань практичної діяльності бере активну участь".

Серед фундаментальних праць автора необхідно назвати, перш за все, книгу "Український народ в його минулому і сучасному" (Петроград, 1916), до якої ввійшли дві важливі праці Х.Вовка – "Антропологічні особливості українського народу" і "Етнографічні особливості українського народу". У 1918 р. Хведір Кіндратович Вовк раптово захворів і помер. Поховано його в м. Жлобині (Білорусь).

Лише в наші дні відбувається процес повернення до нас наукової

спадщини Х.Вовка. У 1995 р. київське видавництво "Мистецтво" видало фундаментальну працю видатного антрополога "Студії з української етнографії та антропології".

Скрупульозне вивчення антропологічних особливостей українського народу дало підставу Х.Вовку прийти до наступних висновків: "1) Українці є досить одноманітне плем'я, темноволосе, темноске, вищого за середній чи високого зросту, брахіцефальне, порівнюючи високоголове, вузьколице, з рівним і досить вузьким носом, з порівнюючи короткими верхніми та довшими нижніми кінцевостями. Сукупність цих ознак ми вважаємо можливим визнати українським антропологічним типом. 2) Відхилення від цього етнічного типу, в нечисленній кількості осіб, можна спостерігати головню на крайніх територіях, заселених українцями, їх легко пояснити сусідніми етнічними впливами, а це виключає можливість припущення про різноманітний склад українського племені в його первісному і найдавнішому вигляді. 3) Зіставляючи антропологічні дані про українців... ми бачимо, що площа білоруських впливів майже цілковито покривається площею поширення поліських діалектів, тоді як середня смуга захоплює територію українського діалекту, а південна - слобідська - українські діалекти. А Поділля з Галичиною відноситься до площі поширення червононоруського діалекту. 4)... Українці, безперечно, найцілішу спорідненість виявляють з південними та західними (з винятком поляків) слав'янами, і... їх слід зачисляти до так зв. адриатичної, або динарської, раси, яку ми воліли б назвати слав'янською. 5)... Різниця між слав'янськими племенами... слід відносити тільки до сучасних ним слав'ян, беручи цей термін в лінгвістичному розумінні. 6)... Первісна маса східних, чи руських, слав'ян в дуже далекі часи... диференціювалася на три групи: північну, середню та південну. Наслідком татарського нападу північна група з частиною середньої утворила з себе великоруське плем'я, що проковтнуло масу фінських елементів; а з решти середньої групи та з прилучення до неї сусідніх південно-руських,

литовських, польських та західньофінських елементів утворилося плем'я білоруське; нарешті, південно-руська група...втворила групу малоруську, що з утворенням самостійної культури перетворилась в українську" (Вовк Хведір. Названа праця.--С.36-38). Хведір Вовк переконливо довів, що "український народ на всій території, що він її заселяє, одзначається цілим шерёгом спільних для нього, у цілому його складі, етнографічних особливостей, які не залишають сумніву в тому, що він являє собою одну етнографічну цілість, цілком виразно відокремлену з-поміж інших слав'янських народів".

У 1903 р., приїхавши на Україну, Хведір Вовк здійснив кілька експедицій, зокрема, на Закарпаття. У його працях міститься надзвичайно цікавий матеріал про наш край. Досліджуючи мисливство, вчений відзначив, що "в Карпатах, ловлять ще медведів, споруджуючи на них особливі пастки, так звані слопи...Вовків, там, де вони ще є, трують отрутою, ловлять тенетами, а найчастіше заманюють в особливі ями з приманкою, цебто в так звані вовковні - щось подібне до двох концентричних загородок з ліски, з живою приманкою всередині; вовк іде на приманку та сам зачиняє за собою вхідні двері". Вчений детально описує рибальство в Україні. Він відзначає, що саме на Закарпатті до цих пір існує найпримітивніший спосіб ловлення риби: "Невеличка, надзвичайно мілка літом гірська річечка була перегороджена двома стінками з назбираних тут-таки з дна дрібних камінців та глини; стінки ці сходились під кутом, залишаючи дуже вузьку протоку для води, а протока загороджена була невеликим ятіром з лози".

З давніх-давен скотарство було одним з головних господарських занять жителів Карпатських гір. Якщо, вважав Х.Вовк "скотарство на Україні скоротилось", то "заховалось десь як головне джерело існування...хіба тільки на Карпатах, у гуцулів та бойків, на їхніх гірських полонинах". Вчений детально описав традиції карпатського скотарства з його ватагами, стоїцями, ватерниками, ватрами тощо. Серед сучасних

досліджень з етнографії заслуговують уваги дві фундаментальні праці відомого українського вченого Михайла Тиводара "Традиційне скотарство Українських Карпат другої половини XIX – першої половини XX ст.: Історико-етнологічне дослідження" – Ужгород, 1994, і "Закарпаття: Народознавчі роздуми." – Ужгород, 1995.

У праці "Етнографічні особливості українського народу" Х.Вовк описав народну техніку, їжу, будівництво, одяг, вірування, обряди, народні знання та інші складові української культури.

Цінним дослідженням є праця Х.Вовка "Шлюбний ритуал та обряди на Україні", в якій яскраво описано особливості цього ритуалу в різних регіонах України. Підсумовуючи свою працю про весільний обряд на Україні, вчений відзначив, що "дохристіанська доба, безперечно, була кульмінаційним пунктом у розвитку українського весілля. З християнством ритуал українського весілля увійшов у стадію розкладу; цей розклад іде, хоч і дуже поволі, але невпинно, і з часом він неминуче знищить всі сліди тої доісторичної старовини, носієм якої він був досі"

У 1896 р. Х.Вовк опублікував статтю "Сани в похоронному ритуалі на Україні", в якій теж не обминув описання цього ритуалу в Закарпатті. Твердячи, що звичай везти мерців на снях майже зник, дослідник зауважив: "Щодо других її частин (України – М.В.), а саме Карпатської України, що належить до Угорщини, та східньої Галичини, що належить до Австрії, то там, як у країнах більше гірських, а тому й значно консервативних, ми знаходимо цей звичай і за наших часів... У русинів Угорщини мерців, коли це діти, несуть на цвинтар на руках, а коли це дорослі – їх усіх без винятку возять на снях, навіть літом, бо такий обряд в цілій країні карпатських русинів". Характерним є те, що Хведір Вовк був добре обізнаний з працями закарпатських дослідників, зокрема С.Фенцика.